

Idealizem in političnost v študentskem gibanju 1963/64¹

Dušan Voglar

Študentsko gibanje, ki se je začelo na Ekonomski fakulteti z obsežnim (11 strani), javno izobešenim in raznim forumom razposlanim protestnim pismom 6. septembra 1963, je samostojno vzniknilo iz temeljnih študentskih težav in ugovorov zaradi študijske reforme. Izredna skupščina organizacije študentov ekonomije, dela Zveze študentov Jugoslavije, 25. septembra v veliki dvorani na Ekonomski fakulteti je po burni razpravi jasno formulirala študentske zahteve. Druga izredna skupščina študentov ekonomije 20. novembra 1963 je obravnavala prav tako žgočo, predvsem pa širše zajemajočo temo, namreč družbeni in ekonomski položaj študentov. Zaradi študentskih zahtev je vodstvo fakultete nato omililo absurdne vpisne pogoje v nadaljnji letnik in delno spremenilo predmetnik, republiški organi pa so sprožili akcijo za izboljšanje štipendiranja in gradnjo dveh novih blokov v Študentskem naselju (Kovačič 1996: 71–76).

Študentje ekonomije svojih stališč niso mogli objaviti v *Naših razgledih*, ki so sploh napačno poročali o začetku protesta, zato so se obrnili na *Perspektive*. Stike s študenti sta imela Kermauner in Rus. *Perspektive* so nato objavile vse

1 Napisano na podlagi obravnave v komentarju Dušana Voglarja v 4. knjigi »Zbranega dela« Primoža Kozaka v zbirki Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Založba ZRC, 2017.

bistveno gradivo v zvezi s protestom in obema skupščinama (Incident 1963; Še incident 1964). Objavile so tudi članek Vilija Kovačiča o izobraževanju kadrov za gospodarstvo, ki je bil poslan reviji *Vprašanja naših dni* kot prispevek k njeni polemiki o univerzitetnem študiju, a tam ni bil sprejet. Kovačič je zavrnil t. i. inverzijo (diploma po prakticističnem izobraževanju na 1. stopnji, diploma po izobraževanju iz teorije na 2. stopnji), kakršno je uvedla študijska reforma, ter razločno in odločno napisal, da je naloga fakultete vzgajati ekonomiste, »ki ne bodo le na pol ekonomisti, temveč ljudje, ki bodo znali v praksi ustvarjalno misliti in uporabljati znanstvene metode gospodarjenja, katerih osnove naj dobi študent pri študiju na fakulteti« (Kovačič 1964: 669). Stane Kavčič, ki je takrat vodil ideološko komisijo pri Centralnem komiteju Zveze komunistov Slovenije (ZKS), je januarja 1964 priznal utemeljenost študentske kritike in tudi upravičenost objave njihovih zahtev (Kavčič 1964a: 911).

Zagat, kakršne je povzročila študijska reforma, se je lotil tudi simpozij o položaju in nalogah slovenske kulture, ki je potekal 18.–20. marca 1964 v okviru Kulturno-umetniškega društva A. T. Linhart, na njem pa so sodelovali člani uredniških odborov in sodelavci revij *Sodobnost*, *Problemi* in *Perspektive* ter študentskega lista *Tribuna*, pa tudi predstavniki kulturnih zavodov in univerze. V vnaprej razposlanih ciklostiranih simpozijских tezah Janka Kosa in Primoža Kozaka je bilo opisano, da je univerzitetna študijska reforma, začeta leta 1960, usmerjena »predvsem v kvantitativno pospešeno produciranje kadra«. V učnih programih in študijskem režimu se razodeva »izrazito mehanični vidik, ki onemogoča, da bi se študent vraščal v svojo stroko, da bi delovno in osebno zorel v nji«. Zato »reforma še potrebuje socialno dozorelega in pretehtanega poznavanja potreb družbe in problemov moderne industrijske civilizacije«. Edino prava je »vsebinska reforma programa in statusa tako univerze kot intelektualca«, ne pa »formalno kvantitativna in po svoji socialni funkciji tehnokratska« reforma (Kos, Kozak 1964: 22 in 23).

V razpravi na simpoziju sta med drugimi študenta Franci Pivec in Vili Kovačič govorila o težavah študentov pri podeljevanju štipendij in stanovanj, o strokovno premalo poglobljenem študiju in zgrešenostih v reformi (ZPK, Zapisnik 1964: 25–44). Poglavje o univerzi iz Kozakovih in Kosovih tez je objavila *Tribuna* (Univerza 1964); dodala je objektivno uredniško pojasnilo o simpoziju in tezah ter poziv k širši polemiki študentov o univerzi. Nenavadno je, da je uredništvo kot edini odziv na takšno povabilo prejelo in tudi objavilo sestavek

Dragane Kraigher, ki pa je kritično obravnavala simpozij kot celoto, zavrnila zamisel o tribuni revij in uporabila tudi besedne zveze »bohotna kritičnost«, »shematična kritika«, »perspektivovska (in druga) demagogija« (Kraigher 1964).

Začetek gibanja študentov na Ekonomski fakulteti je dobil odmev in podporo na Filozofski fakulteti (med študenti komparativisti) in na Medicinski fakulteti ter v *Tribuni*. Gibanje je razvilo prirejanje diskusijskih tribun v Študentskem naselju. Študentje so načenjali izrazito političnosistemske zadeve: poleg družbeno-ekonomskega položaja študentov in organiziranosti univerzitetnega študija tudi projekt sodelovanja študentov v samoupravljanju na univerzi in status študentov kot delavcev v izobraževanju (Vodopivec, Pivec 1969: 178–183; Vodopivec 1983: 1562 in 1563; Kovačič 1996: 76–78; Pivec 2010: 295–297).

Za družbo usodne zagate, v kakršno je reforma potisnila univerzo, so se študentje lotevali ne samo s kritiko, temveč odgovorno s konkretnimi predlogi za rešitev. Branili so nujno zahtevnost in kakovost v izobraževanju strokovnjakov. Pokazali so zgledno poglobljenost in argumentiranost razpravljanja, odprto kresanje misli ter iskrenost in pogum pri oblikovanju mnenj (Tavčar 1963; Koželj 1963). Na poznejšem posvetovanju širšega aktiva komunistov na univerzi, visokih šolah in akademijah 2. aprila 1964 je Stane Kavčič podprl vznik študentskih prizadevanj za boljše ureditev študija (Kavčič 1964b).

Kritično gibanje med študenti se je suvereno lotevalo tudi drugih družbenih problemov in nasploh razvijalo širšo družbeno angažiranost študentov (prim. Kreft, Ivan 1964; Zimšek 1964). Na Ekonomski fakulteti, na primer, so študentje na skupščini pred iztekom študijskega leta 1963/64 obravnavali nedvoumno družbeno aktualno temo: svobodo tiska in demokracijo (Kovačič 1996: 77). Študentsko gibanje 1963/64 je torej postalo »imanentno politično gibanje in kot takšno ne le izraz 'krize univerze' in njenega mesta v gospodarskem in izobraževalnem sistemu«, kajti zadevalo je »ob nekatera temeljna vprašanja jugoslovanskega socializma, politične prakse in družbe« (Vodopivec 1983: 1563). Poseben izraz protestništva so bile ovacije študentov na reprizi recitacijskega večera *Cankar in slovenski igraivci* v Študentskem naselju; izzval jih je zlasti Stane Sever z obnovitvijo slovitega Jermanovega govora (»Hlapci! Za hlapce rojeni [...].«) iz drame *Hlapci* (Kermauner 2008: 28). Recitacijski večer v izvedbi alternativnega gledališča Oder 57 je že s prvo izvedbo 10. maja 1964 v ljubljanski Operi učinkoval kot »subtilna, toda neprikrita demonstracija

zoper oblastniško nasilje« (Inkret 1990: 15 isl.), kajti Cankarjeva beseda se je »živo in tvorno vključevala v kontekst naše družbeno-kulturne problematike« (Jovanovič 1964). Oblast je poslala pred Opero in tudi v Študentsko naselje za vsak primer nekaj policijskih vozil (Inkret 1990: 15).

Študentje so delovali v takratnem duhovnem ozračju iskanj in zavračanj in uveljavljanj nadaljnjih možnosti družbenega razvoja. Študentsko naravnost v takšna iskanja je pokazala tudi svobodna katedra, kakršno je *o vlogi intelektualca v družbi* organizirala na Ekonomski fakulteti ideološka komisija fakultetnega odbora Zveze študentov Jugoslavije marca 1964, tik pred že omenjenim simpozijem o kulturi. Po navedbah Vilija Kovačiča (Kovačič 1996: 76 isl.) je katedra potekala »dva večera, obakrat čez polnoč, in v nabito polni dvorani«, zainteresirani »so se drenjali celo po hodnikih in stopnišču«. Na njej so sodelovali zastopniki *Perspektiv* (Veljko Rus, Taras Kermauner), *Sodobnosti* (Dušan Pirjevec), *Problemov* (Janez Dokler, Vladimir Kavčič) in študentske *Tribune* (Niko Grafenauer); iz uredništva revije *Teorija in praksa* (glavni urednik Stane Kavčič, odgovorni urednik Stane Kranjc) so »v zadnjem hipu odpovedali nastop«. Organizatorji katedre so želeli omogočiti »nastop tistih, ki v soočanju z uradno ideologijo takšne možnosti nimajo«. Diskusija »je bila živa in polemična«, nastal je »dialog med 'pravovernimi' in 'nevernimi' študenti«, seveda pa tudi med govorcami iz revij. Svobodni katedri zato res ni bilo mogoče očitati pristranskosti, pravi Kovačič. V *Tribuni* je nato izšlo poročilo o katedri (Jambrek 1964).

Za primerjavo: v sklepnem poglavju tez za simpozij o kulturi marca 1964 sta Kozak in Kos predlagala, naj bi se za nujno preosnovo kulture konstituirala, morda pri Socialistični zvezi delovnega ljudstva ali morda pri Ljudski skupščini, stalna konferenca kulturnih ustvarjalnih sil. Na simpoziju je bila, kot preoblikovanje prezahtevnega predloga in morda celo na podlagi izkušnje s svobodno katedro o inteligenci, sprejeta pobuda za redno skupno razpravljanje predstavnikov slovenskih kulturnih revij; mednje je bila znova uvrščena tudi študentska *Tribuna* (Pismo KUD 1964). Pripravljenost za takšno sodelovanje *Tribune* je na podlagi mnenj sodelavcev lista objavil študent Andrej Inkret v daljšem članku; v njem je pojasnil, da bi bila tribuna revij kreativna združba, »katere prizadevanja bi se osmišljala v kar najširšem družbenem miljeju – če ga sploh ne v celoti določala – tako da bi bila karseda uporno angažirana v ukinjanju samozadovoljnih birokratskih institucij v imenu depolitizacije kulture,

praktične, dejavne socializacije kulturnega delavca in njegovih delovnih odnosov« (Inkret 1964). Boris Paš je v *Tribuni* že v poročilu o simpoziju razglasil zamisel o intelektualski tribuni revij za veliko pridobitev (Paš 1964b).

Študentsko gibanje je aprila 1964 izzvalo kritiko visokih funkcionarjev Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije (CK ZKS) in CK Zveze mladine Slovenije, in sicer predvsem zaradi stikov študentskega gibanja in *Tribune* s t. i. »perspektivaši«. Boris Paš je, na primer, v *Tribuni* z odobravanjem poročal o dveh zvezkih *Perspektiv* (Paš 1964a; Paš 1964c). V diskusiji na posvetovanju širšega aktiva komunistov ljubljanske univerze, višjih šol in akademij 2. aprila 1964 je Stane Kavčič pojasnil, da perspektivovci, kakor kaže številka 36–37 *Perspektiv*, na svojem »razpotju« kljub svarilu (prim. Kavčič 1964a: 896b, 901b) niso krenili v drugačno smer, zato »je treba izvršiti popolnoma jasno diferenciacijo«; možnosti administrativnega ukrepanja, tj. ukinitve revije, ni izključil (Kavčič 1964b).

Osrednja ogrožajoča točka je postala v *Perspektivah* večkrat podana projekcija dialoškega pluralizma grup oz. skupin (Kreft, Lev 1998: 52–55), ki je bila ob drugih idejah predstavljena na omenjeni svobodni katedri marca 1964. Ocenjevalci v Izvršnem komiteju CK ZKS so že spomladi 1963 sodili, da perspektivovci vnašajo v razpravljanje o ureditvi samoupravljanja v kulturi idejo o avtonomnih grupacijah, da s svojo kritiko načrtno vzbujajo predvsem nezaupanje v socialistični sistem in da želijo spodriniti starejši rod revolucionarjev iz vodilne vloge v družbi (Repe 1990: 17–20, 30–35). Uprava državne varnosti v Republiškem sekretariatu za notranje zadeve je marca 1963 ocenila, da so sodelavci *Perspektiv* »zagovorniki humaniziranega marksizma« in da si prizadevajo, »da bi današnji sistem zrušili in ustvarili novega, ki naj bi bil nekaj med marksizmom in anarhizmom« (AS, Vloga 1963: 8 in 9, tj. 167 in 168). Bistvo politične ocene študentskih zavzemanj in idej v gibanju 1963/64, združene s politično tezo o vplivu perspektivovcev, je prikazal povzetek razprave v aktivu komunistov 2. aprila 1964 (Vsestranska 1964):

Tudi Janez Kocijančič je bil mnenja, da moramo biti zelo samokritični, ker nismo znali dati pravilne ocene in podpore spontani družbeni angažiranosti študentov. Ker nismo pravi čas podprli teh teženj in ker so to storili drugi [tj. perspektivovci, op. D. V.], je del študentov nasedel določenim abstraktnim načelom te grupacije o

kritiki, o nesposobnosti in zbirokratiziranosti družbenopolitičnih organizacij ter o vlogi inteligence, ki naj bi izpolnila to vrzel, del teh tendenc pa je našel odmev tudi v *Tribuni*.

Stane Kavčič je v svoji sklepni razpravi v tem aktivu ZKS navedel glede razreševanja temeljnih družbenih protislovij dilemo:

Ali iti tako, da bo še ta edini subjekt – ZK oziroma zgodovinski subjekt – razvijal stvar v smislu svojega programa, to se pravi, da bo postopoma admiral in da bo namesto njega prihajal čimbolj osveščeni individualni subjekt – individualni človek, ki se bo opredeljeval po stališčih in ne po grupacijah, ali iti v drugo koncepcijo, ki se sliši sedaj, zavita z različnimi filozofskimi traktati, namreč, da je ta subjekt preživel in naj se namesto njega formira več grup, več subjektov.« Drugo možnost je označil za reakcionarno (Kavčič 1964b).

Že pred tem se je v *Tribuni* začela polemika o perspektivovskih idejah. Po razlagi Matevža Krivica o »nesprejemljivih stališčih« so v razpravi na že omenjeni svobodni katedri o intelektualcih »nekateri« govorili »predvsem o različnih potrebah in interesih ljudi in grupacij na današnji stopnji družbenega razvoja, kar naj bi narekovalo ustanovitev oz. priznanje še drugih družbenih subjektov na osnovi teh potreb in interesov ter seveda možnosti tudi njihovega vpliva na komunikacije«; nekateri »zagovorniki teh stališč so na podlagi tega ugotovili, da tudi vodilna vloga ZK ni več potrebna« (Krivic 1964a). V času po razpravi Staneta Kavčiča na univerzi in njegovi zavrnitvi koncepta pluralizma skupin je v članku v *Tribuni* Tomaž Šalamun, pripadnik *Perspektiv*, menil, da je »v delu javnosti in med študenti prišlo do negotovosti, ko se je ideja delovnih grupacij in interesnih skupin interpretirala kot potencialna nevarnost za ustanovitev novega družbenega subjekta, nove stranke in kot zakrinkane težnje nekaterih po oblasti«. V nadaljevanju je pojasnil smisel »spontano zraslih delovnih grup« in poudaril, da koncept grup nikakor ne pomeni zavzemanja za strankarstvo, kajti: »Nova politična stranka bi bila v današnji situaciji izraz težnje po oblasti, torej nekaj, kar nasprotuje resničnim potrebam delovnih ljudi in grupacij. Politični

dualizem bi velik del ustvarjalne energije kanaliziral v površinske politične opredelitve [...]. Tak sistem bi pasiviziral in okrnil iniciativo posameznikov in delovnih grup, ker bi zamenjal oblast z drugo oblastjo» (Šalamun 1964b). Šalamun je vztrajal, da gre pri kritikih zavzemanja za grupe samo za nespo- razum. Krivic je nato možnost nesporazuma gladko zavrnil, ni pa svoji kritiki dodal kake podrobnejše utemeljitve (Krivic 1964b). V območje spopada stališč o intelektualcih in interesnih skupinah sodita že pred tem objavljena sestavka (Šalamun 1964a; Hribar 1964).

V političnih odzivih na akcije Zveze študentov na Ekonomski fakulteti – in sploh na razmah aktivnosti in kritike med študenti – so se pojavile, kakor je priznal Krivic, tudi napačne ocene: »nekaj apriorističnih, odklonilnih stališč namesto vsebinske polemike«, enkrat celo direktna razglasitev dela študentov za »sovražno grupo« (Krivic 1964b). Izrečeno je bilo tudi prepričanje (Vida Tomšič), da dogajanje na Ekonomski fakulteti »ni moglo zrasti samo na univerzi« (Razgovor 1964). Nasploh pa so se ponavljale ocene, da so študentje premalo seznanjeni s širšo družbeno problematiko in da so komunisti na univerzi »zelo zanemarili idejno-politično delo in pravilno informiranje ljudi« (Vsestranska 1964). Odgovorni urednik *Tribune* Ivan Kreft je opozoril, da so javni politični napadi (predvsem predsednika ideološke komisije pri CK Zveze mladine Slovenije Gojka Staniča) »usmerjeni samo na najaktivnejši del študentov«, ki si prizade- vajo »za resnično in čim popolnejše uvajanje družbenega samoupravljanja in za vsebinsko, ne samo formalno uvajanje študijske reforme« (Kreft, Ivan 1964). Ta stališča so člani uredništva *Tribune* razčiščevali na pogovoru o študentski kritiki s predsednico Glavnega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije Vido Tomšič 13. aprila 1964 (Razgovor 1964). Po zanosu so se uveljavljala med študenti stvarnejša spoznanja o akciji. Marko Kerševan je – tudi s sklicevanjem na Šalamuna, Kermaunerja in Sartra – opisal, da je naloga »težka, težja, kakor si predstavljajo najbolj neučakani reformatorji«. Gre namreč za nalogo: »Obdržati zvezo med stvarnostjo in cilji, obdržati perspektivo, uresničevati cilje iz sedanje situacije in v njej, iz njenih možnosti, z njenimi sredstvi, omadeževanimi z vsem tistim, kar hočemo z uresničevanjem naših teženj odpraviti« (Kerševan 1964; prim. Černelč 1964).

Posledica teze o močnem vplivu perspektivovcev med študenti je bil poseg v *Tribuno*, ki je študentom odpirala tudi vpoglede v širši spekter takratnih idej

in idejnih spopadov v slovenski družbi. Plenum Univerzitetnega odbora Zveze študentov Jugoslavije v Ljubljani je 28. maja 1964 zamenjal odgovornega urednika Ivana Krefta, ker je *Tribuna* po politični oceni nezadostno in napačno informirala o vsebini člankov v *Perspektivah* in o dogajanju s to revijo (Čelik 1964; Pojasnilo 1964).

Ob administrativni ukinitvi *Perspektiv* maja 1964 je študentska *Tribuna* edina med vsemi časopisi objavila protestno *Izjavo* skupine perspektivovcev; objavo je pospremila *Opomba uredništva*, ki je zavrnila trditve v izjavi in nanizala očitke perspektivovcem. Na koncu je omenila (neobjavljeno) protestno izjavo »skupine študentov in kulturnih delavcev«, ki je bila z aplavzi sprejeta na zborovanju oz. sestanku na Filozofski fakulteti, in izjavo »sourednikov revije *Problemi*, ki smatrajo ukinitvev in ostale ukrepe za nepotrebne, se pa v glavnem strinjajo s politično analizo, opravljeno ob nekaterih spornih tekstih« (Opomba 1964). Zaradi mnjenja funkcionarjev, da je del študentov podlegel vplivu *Perspektiv*, in zaradi precejšnjega negodovanja med študenti ob ukinitvi *Perspektiv* je Boris Majer, takrat višji predavatelj dialektičnega materializma, v obsežni diskusiji na letni konferenci komunistov na Filozofski fakulteti podal kritiko stališč perspektivovcev (Majer 1964a; Majer 1964b). Na podlagi vsega tega je kritiko študentskega gibanja 1963/64 objavila tudi revija *Problemi* (Konjar 1964).

Poznejše strokovne presoje, zlasti raziskava Petra Vodopivca, so poudarile, da sta bili razgibanost in politizacija študentov predvsem samostojna posledica družbene situacije in miselnega ozračja. Nista bili le odmev pisanja v *Perspektivah*. Študentsko gibanje, čeprav po maju 1964 bolj pridušeno in zoženo, je ohranjalo svojo političnost, čas pa mu je dodajal nova vprašanja, zlasti o tehnokratsko-ekonomistični naravnosti reformizma iz leta 1965 (Vodopivec 1983: 1563, 1564). V uporništvu 1963/64 se je začelo združevanje idealizma in političnosti, kakršno je bilo malo pozneje značilno za študentsko vstajo 1968 (Tóth 2010: 308).